

Göç ve Ötesi

İlhan Tekeli

GÖÇ VE ÖTESİ **İlhan Tekeli**

Genel Yayın Numarası: 452

ISBN: 978-625-96383-4-8

1. Basım, *Tarih Vakfı Yurt Yayınları*, 2008

2. Basım, *Tarih Vakfı Yurt Yayınları*, 2011

3. Basım, Ekim 2025

EFLATUN Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti.©2025
Efil©2025

Bu kitabın tüm hakları saklıdır.
Herhangi bir şekil ya da yöntemle çoğaltılamaz.
Sertifika No: 45550

Genel Yayın Yönetmeni: Serenay Dıraz

Son Okuma: Erdem Gündoğdu

Grafik Tasarım: Ferhat Önder

Baskı: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Ticaret Anonim Şirketi Beytepe Köy
Yolu No.3 Bilkent, Çankaya/Ankara
Telefon: 0312 266 44 10
Sertifika Nu.: 46519

EFİL YAYINEVİ

EFLATUN Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti.

Bağcılar Mahallesi Şemsettin Günaltay Caddesi 283. Sokak Ata Apartmanı

No: 9/7 06670 Çankaya/Ankara Türkiye

Tel : (+90) 312 442 52 10

GSM : (+90) 541 232 00 46

<http://www.kitapsaati.com.tr> • [instagram.com/efilyayinevi](https://www.instagram.com/efilyayinevi) • [twitter.com/efilyayinevi](https://www.twitter.com/efilyayinevi)

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ 1

GÖÇ TEORİLERİ VE POLİTİKALARI

ARASINDAKİ İLİŞKİLER 21

1. Göç Politikaları ve Göç Teorilerinin Yanıtlamaya Çalıştığı Sorular Üzerinde Bir Tipleştirme21
2. Piyasa Düzeni İçindeki Bir Toplumda Göç Teorisinin Yanıtlamağa Çalıştığı Sorular.....27
3. Sosyal Sistemde Göçü Ortaya Çıkaran Nedenler ve Göç Tipleri Üzerindeki Açıklamalar 27
4. Göç Eden Kişinin Karar Verme Süreci Üzerine Varsayımlar 32
5. Göç Eden Kişinin Özellikleri38
6. Kişinin Göç Davranışlarını Açıklamak için Mekânsal İstatistik Birimlerinin Ortalama Özelliklerinin Kullanılmasındaki Sorunlar.....42
7. Kişinin Göç Davranışının Sistem Talepleri Açısından Değerlendirilmesi 43
8. Bağımsız Değişken Olarak Göç ve Marjinal Sektör45
9. Göç Politikaları için Genel Sonuçlar45

TÜRKİYE’NİN GÖÇ TARİHİNDEKİ

DEĞİŞİK KATEGORİLER 49

1. Giriş 49
2. Balkanlaşma Göçleri51
3. Kentleşme57
4. Kırdan Yaşanan Dönüşüm.....59
5. Kentte Yaşanan Uyum Süreçleri62
6. Kentler Arası Göçler73
7. Göç Kavramının Yetersizleşmesi ve Yaşam Güzergahı Kavramının Potansiyeli74
8. Son Verirken.....75

TÜRKİYE TARIMINDA MEKANİZASYONUN YARATTIĞI YAPISAL DÖNÜŞÜMLER VE KIRDAN KOPUŞ SÜRECİ 80

1. Giriş80
2. Tarımsal Kesimde Tutulabilecek Nüfus Miktarının Saptanması ve Yeni Teknolojinin Kıra Sokulması Konusunda Yaygın Olan Planlama Yaklaşımı81
3. Türkiye’de 1948-1970 Döneminde Tarımsal Gelişmenin Özellikleri83
4. Tarımsal Kesimde İşletme Düzeyinde Dönüşüm87
5. Tarımsal İşletme Yapısının Değişmesine Paralel Olarak Kırsal Kesimde Aile Yapısının Değişmesi ve Ailenin Yeni Yapıya Uyum Mekanizmaları102
6. Tarımsal İşletmelerin Teknoloji Seçimi ve Kırsal Alandaki Üçlü Teknolojik Yapının Nedenleri106

TÜRKİYE’NİN YAŞADIĞI HIZLI KENTLEŞMENİN ÖYKÜSÜNÜ MODERNİST MEŞRUIYET KAVRAMINI MERKEZE ALARAK KURMAK 112

1. Giriş112
2. Öykü Başlıyor114
3. Öykünün Sonunu Bağlamak Adına128

KALKINMA SÜRECİNDE MARJİNAL KESİM VE TÜRKİYE ÜZERİNE BİR DENEME 130

1. Ekonomik Kalkınma Süreci İçinde Marjinal Kesimin Ortaya Çıkışı ve İşlevi130
2. Marjinal Kesimin Hesaplanmasına Olanak Verecek Düzeyde Ayrıntılı Bir Tanımlaması140
3. Marjinal Kesimin Davranışları Üzerine Varsayımlar144
4. Marjinal Kesimin Büyüklüğünün Hesaplanmasında Türkiye Üzerine Bir Deneme147
5. Türkiye’de Marjinal Kesimin Büyüklüğü İçin Yapılan Hesaplamalardan Elde Edilen Bilgilerle Marjinal Kesimin Davranışlarına Ait Bazı Varsayımların Sınanması155
6. Sonuç160

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAN GÜNÜMÜZE NÜFUSUN ZORUNLU YER DEĞİŞTİRMESİ VE İSKÂN SORUNU 163

1. Giriş163
2. Klasik Osmanlı Düzeninde Zorunlu Yer Değişirme ve Nüfusun Mekânda Yeniden Dağıtım Politikası164
3. 18. Yüzyılda Osmanlılar'da İç İskân Sorunundaki Değişmeler ve Aşiretlerin Zorunlu İskânı168
4. 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İskân Sorunundaki Değişmeler171
5. 1912-1922 On Savaş Yılı; Savaşlar Sırasında ve Savaş Sonrasında Büyük Nüfus Yer Değişirmeleri ve Mübadeleler179
6. 1923-1950 Döneminde İskân Sorunu184
7. 1950'den Günümüze Yeniden İskân Sorununun Gelişimi188
8. Sonuçlandırırken193

TÜRKİYE'DE İÇGÖÇ SORUNSALI YENİDEN TANIMLANMA AŞAMASINA GELDİ 197

1. Giriş197
2. Modern Toplumda Bir Yer-İnsan İlişkisi Kategorisi Olarak İçgöç199
3. Sanayi Toplumunun İki Farklı Rasyonele Dayanan Göç Olgusu201
4. Küreselleşen, Bilgi Toplumuna Geçiş Yaşayan Dünyada Yer-İnsan İlişkisi Nasıl Kurulacak, Ne Tür Uyum Sorunları Yaşanacak?210
5. Son Verirken213

TÜRKİYE'DE NÜFUSUN MEKÂNSAL DAĞILIMINDA YAŞANAN GELİŞMELER (1935-2000) 215

1. Giriş215
2. Yeniden Dağılım Göstergeleri Yardımıyla Türkiye'de Nüfusun 1935-2000 Arasında Mekânda Yeniden Dağılımının Betimlenmesi218

3. Nüfusun Mekânsal Yeniden Dağılımı Türkiye’de İllerin Görelî Üstünlük Göstergelerini Sürekli Olarak Yeniden Tanımlamaktadır	223
4. Türkiye’de Nüfus Dağılımında Coğrafik Bir Sabite Bulunuyor mu?	242
5. Son Verirken.....	243

Ek

BİR YAPISAL UYUM MEKANİZMASI OLAN GÖÇLER VE ZORUNLU NÜFUS YER DEĞİŞTİRMELERİ, KÜRESELLEŞEN DÜNYAYI YÖNETEMEYEN BM VE ULUS DEVLETLER ZİHNİYETİNİN ELİNDE NASIL BİR KRİZE DÖNÜŞÜYOR 246

1. Giriş	246
2. Günümüzde Küreselleşmede Ulaşılan Nokta Bizim Göç Kavramını Sorgulamamız İçin Ne Tür Gereçekler Yaratıyor	254
3. Ulus Devletlerden ve Onun Üst Kuruluşu Olan Birleşmiş Milletlerden Oluşan Bir Sistem Yerel Savaşların Engellenmesinde ve Neden Olduğu Nüfus Yerdeğıştirmeleri Karşısında Neden Aciz Kalıyor?	256
4. Küreselleşmiş Bir Dünyada Mülteci Sorunlarına Çözüm Bulabilmek İçin Ne Tür Zihniyet Değışikliklerinin Yapılması Gerekliyor	258
5. Son Verirken.....	259

SUNUŞ

Bu kitapta, göç ve göç kavramının anlaşılmasına ilişkin yazılarımı bir araya getirdim. Ben inşaat mühendisliği sonrasında, 1961 yılında kent planlama yüksek lisans programına devam etmeye başladığımda genellikle demografi alanı bana çekici gelmişti. Mühendislik formasyonu olan bir öğrenci için demografi (nüfus bilimi) kendisini güvende hissedeceği bir sosyal bilim alanıydı. Türkiye’de hızlı bir kentleşmenin yaşanması dolayısıyla daha önceki yıllarda yapılan kent planlarındaki nüfus tahminlerinin hepsi aşılmıştı. Genel olarak kent planlarının başarısızlığını nüfus tahminlerinin başarısızlığına bağlamak eğilimi çok yaygındı. Bu nedenle kent plancıları arasında kentlerin nüfus tahminlerine çok önem veriliyordu. Ama henüz demografi bilgisi akademik camiada bile yaygın değildi. İstanbul İktisat Fakültesi’nde bu konuyu bilen Ömer Celal Sarç ve Kenan Gürtan’ın bilgileri, kent planlama pratiğine ulaşım etkili olmuyordu.

Ben de bilimsel tekniklere dayanan kent nüfusu tahminlerine önem veriyordum. Yüksek lisans programında bize ders kitabı olarak okutulan F. Stuart Chapin’in Kent Arazisi Kullanma Planlaması (*Urban Land Use Planning*) kitabından nüfus tahmini tekniklerini öğrenmiştim. Bugün çok rutin bulacağımız nüfus kestirimi analizlerine o günlerde çok önem veriliyordu. Kent planlamasında nüfus piramitlerinin analizi ve yaş gruplarının hayatta kalma oranlarından (*cohort survival*) yararlanarak yapılan nüfus tahminleri henüz yapılmaya başlamıştı. Gerçekte karmaşık matematik teknikleri gerektirmeyen bu yöntemleri hem stüdyo çalışmalarında hem de yürütücüsü olduğum Zonguldak Planı’nda uygulamıştım. Bu nedenle tam kapsamını bilmesem de bir ucundan yararlanmaya başladığım nüfus bilimine kendimi çok yakın hissediyordum.

Bilinen nüfus tahmini tekniklerinin ülke nüfusunun tahmini için kullanılması genellikle iyi neticeler vermesine karşın kent

için nüfus tahminlerinde aynı başarı sağlanamıyordu. Bunun nedeni kentlerin açık sistemler olması ve net göç değerlerinin güvenilir olarak tahmin edilemeyeşiydi. Göçlerin daha iyi tahmin edilebilmesi halinde kentlerin nüfusuna ilişkin daha güvenilir tahminlere ulaşılabilecekti.

1960'lı yıllarda Türkiye'de bir kent plancısının göçlerle ilgilenmesinin tek nedeni, daha iyi nüfus tahminlerinde bulunmak değildi. Türkiye'de kentler kırdan kopan kitlelerin göçünün yarattığı büyük bir baskı altındaydı. Kentlerde karşılaşılan tüm sorunların kaynağı olarak bu göç görülüyordu. Türkiye'nin elitleri arasında bu nüfusu köylerde tutmanın bir çözüm olabileceği aldanması çok yaygındı. Göç olgusunu açıklamakta çok basit ve mekanik bir açıklama kullanılıyordu. Göçün köyün itmesi ve kentin çekmesi dolayısıyla ortaya çıkan bir olgu olduğu düşünülüyor; Türkiye'deki göçün, kentin çekmesinden değil, köyün itmesinden doğduğu dolayısıyla, Türkiye'de aşırı kentleşme olduğu yargısına varılıyordu. Böyle bir yargıya ulaşılınca, köyün itmesinin azaltılmasıyla göçün azaltılabileceği ve yaşanan sorunların çözüleceği varsayılıyordu. Böylece tarım toplumundan sanayi toplumuna geçmeye çalışan toplumlarda kırdaki yaşayan nüfusun hızla azalacağı ve azalması gerekeceği gerçeği görmezden geliniyordu. 1960 askeri müdahalesi sonrasında Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurumsallaşarak kalkınma sorunlarının Türkiye'nin gündeminde merkezi bir önem kazandığı bu yıllarda, kentleşme dolayısıyla iç göçler artık araştırma konusu olmaya başlamıştı. Göç, bir kent plancısının gündeminde tüm ağırlığıyla yer alıyordu. Biz de Behice Boran – Mübeccel Kıray çizgisinin uzantısında toplumsal değişmeyi hızlandırmak için kentleşmenin engellenmeye çalışılmasının doğru olmadığına inanıyorduk.

1960'lı yıllarda Türkiye'de göç sorununun sosyal bilim araştırmacılarının gündemine gelmesinin bir başka nedeni özellikle Almanya'ya işçi göçünün başlamasıydı. Genellikle bu göçün 1963 yılından itibaren kitleselleşmeye başladığı kabul edilir. Oysa 1963 yılında yürürlüğe giren Birinci Beş Yıllık Plan'da böyle bir gelişme öngörülmemişti. Türkiye'nin bu gelişmeyi

teşvik etmesinin gerisinde ithal ikamesiyle sanayileşme stratejisinin benimsenmiş olmasının payı yüksekti. Bu sanayileşme yolu benimsendiğinde karşılaşılabilecek olan döviz dar boğazlarının aşılmasında yurt dışından işçilerin ailerine göndereceği dövizlere umut bağlanıyordu. Gelişmiş Avrupa ülkelerinin emek talebi oldukça bu akım genişleyerek sürecekti. Bu akıma ilişkin çalışmalarda dikkatler hep gönderilen döviz miktarına yöneldiği için çok önemli bir başka sonuç gözden kaçırıyordu. Bu göç büyük ölçüde kırsal nüfusun gönderilmesini sağlayacak biçimde örgütlendiği için belli bir ölçüde de kentleşmeyi yavaşlatıcı bir etki yaratıyordu. Bu konuda benim bildiğim ilk çalışma 1964 yılında DPT'nin yayımladığı Nermin Abadan Unat'ın *Batı Almanya'daki Türk İşçileri* araştırmasıydı. Nermin Abadan-Unat günümüze kadar bu alandaki araştırmalarını sürdürdü; başı çekti. Bu tarihten sonra Türkiye'den ve Türkiye dışından araştırmacılar tarafından çok sayıda dış göç araştırması yapıldı. Bu alan göç araştırmalarının hakim alanı haline geldi. Bu alandaki araştırma yoğunlaşmasının nedenlerinden biri bu konuda politika geliştirmek için bilgiye gereksinme iken, diğeri araştırma konusunda dış finansmanın varlığıydı. Ben bu alana girmeden hep iç göç alanında kaldım.

Bilgi ve görgümü artırmak için 1965 yılı bahar döneminde ABD'ye gönderildiğimde ilgim daha çok bölgesel gelişme sorunlarına ve bölge bilimi çalışmalarına yöneldi. Pennsylvania Üniversitesi'nde bölge bilimi yüksek lisans programında okurken Bölge Analizleri Yöntemleri (*Methods of Regional Analysis*) dersinde nüfus kestirim teknikleri, ekonomik temel kuramları, bölgesel muhasebe ve bölgesel girdi-çıkıtı analizleri ve gravite modellerini görüyorduk. Bunlar arasında bölge analizlerinde akım ilişkilerini hesaba katabilmek için Newton'un gravite kuramından esinlenerek geliştirilmiş olan gravite modelleri çok ilgimi çekiyordu. Bir bölgenin yapısının anlaşılmasında kuramsal olarak akım bilgileri çok yararlı oluyordu. Ama ne yazık ki Türkiye gibi ülkelerde devletin topladığı istatistik bilgiler arasında akım bilgileri bulunmuyordu. Akımları gravite modellerinden yararlanarak tahmin etmek gerekiyordu. Bölge bilimi eğitimi sırasında